

Henk Singor

De komst van Alexander

Alexander de Grote en
zijn nalatenschap in Azië

Ambo|Amsterdam

Inhoud

Voorwoord	7
-----------	---

Deel I

Alexander in Azië

1	DE BAARDLOZE VEROVERAAR	13
	Het Perzische wereldrijk	14
	De Griekse wereld en Macedonië	21
	Alexanders invasie van Klein-Azië	28
	Alexanders opmars tot in Cilicië	33
2	DE GOD MET DE TWEE HORENS	46
	De slag bij Issos (333)	46
	Na de slag: Fenicië, Tyrus en Gaza	52
	Alexander in Egypte	55
	De slag bij Gaugamela (331)	59
	Alexander in Babylon	68
3	EEN TE HOGE TROON	75
	Alexander in Elam en Persis	75
	De dood van Dareios I	82
	De verovering van Oost-Iran	86

4	DE WIJKENDE OCEAAN	105
	De ontdekking van India	105
	De Indus en de oceaan	117
5	WEERZIEN IN BABYLON	133
	Een nieuw wereldrijk	133
	Dood in Ekbatana, doem in Babylon	139

Deel II

Van Alexander tot Kaniška: Grieken, Centraal-Azië en India

6	KRIJGSOLIFANTEN EN STEDENSTICHTERS	153
	‘Voor de sterkste.’	153
	Het rijk der Seleuciden	165
7	GRIEKSE CULTUUR IN AZIË EN EEN NIEUWE RELIGIE	180
	Griekse cultuur in Azië tot ca. 250 voor Christus	180
	Het nieuwe India	192
8	GRIEKSE VORSTEN, ZIJDE EN BOEDDHISTEN	206
	Opkomst en ondergang van de Griekse koninkrijken in het oosten	206
	De zijdedeweg, de Koeshan en de kunst van Gandhara	221
9	AZIË GEOPEND EN GESLOTEN	235
	Bibliografie	249

Voorwoord

Dit is een boek over de verovering van het Perzische Rijk door Alexander de Grote en over een aantal belangrijke gevolgen daarvan voor de geschiedenis van Azië. Wat ‘belangrijke gevolgen’ zijn en tot hoever men die in de tijd wil nagaan – over enkele decennia, over enkele eeuwen? – is altijd discutabel, want het raakt de essentie van geschiedenis en de zin die men daaraan wil verlenen. Ik heb welbewust gekozen voor de Griekse aanwezigheid in Azië sinds Alexander, en voor de doorwerking van Griekse cultuur of cultuurelementen in Azië zelfs nadat die Griekse aanwezigheid weer nagenoeg was verdwenen. Dat is een keuze voor de lange termijn, want Griekse staten bleven als nalatenschap van Alexander ongeveer drie eeuwen in Azië bestaan en de doorwerking van Griekse invloeden in de beeldende kunst, om maar het belangrijkste te noemen, ging nog eens enkele eeuwen langer door.

Dit boek kent daardoor twee verschillende delen. Het eerste beschrijft de verovering van Azië tot aan de Indus en de oostrand van de Punjab door Alexander in de jaren 334-323 voor Christus. Daarbij komen Griekenland en Egypte en hun relaties met Alexander maar betrekkelijk vluchtig ter sprake. Die verovering is een grotendeels bekende geschiedenis en ik pretendeer niet daar nieuwe inzichten over aan te dragen; hoogstens enkele persoonlijke accenten en soms persoonlijke keuzes waar op grond van het bronnenmateriaal verschillende interpretaties van bepaalde gebeurtenissen mogelijk zijn. Het karakter van de Griekse staten in

Azië na Alexander is voor een groot deel door Alexanders optreden bepaald.

Het tweede deel behandelt die eeuwen na Alexander: het ontstaan van het rijk der Seleuciden, dat het grootste deel van Alexanders rijk in Azië omvatte; de Griekse cultuur, met name in de vorm van Griekse steden, die in dat rijk opbloeide en de invloed die deze mogelijk heeft uitgeoefend op een niet-Griekse omgeving. Daarbij ligt het accent op de oostelijke gebieden: Oost en Noordoost-Iran, het huidige Afghanistan en Oezbekistan, en Noordwest-India. Niet lang na 250 voor Christus maakten de Grieken in Noordoost-Iran en Afghanistan zich onafhankelijk van de Seleuciden. Honderd jaar bestonden daar Griekse koninkrijken; vanaf ongeveer 200 voor Christus ook ten zuiden van de Hindoekoesj, die het zelfs tot ongeveer het begin van onze jaartelling volhielden. Uiteindelijk verdwenen de Griekse staten hier door de migraties van nomadenvolken (Parthen, Saken, Koeshan), waarbij de onderlinge verdeeldheid en wedijver van de Griekse koningen de ondergang vermoedelijk nog bevorderd hebben.

Vanaf de eerste eeuw van onze jaartelling beheersen de Parthen en de Koeshan heel Voor-Azië en bestaat er geen Griekse politieke macht meer. Maar Griekse beeldende kunst geeft dan de impuls tot het ontstaan van de Grieks-boeddhistische kunst (Gandhara-stijl) waarin de Boeddha wordt uitgebeeld. Intussen is als gevolg van de nomaden-migraties door Centraal-Azië de verbinding over land van Mesopotamië en Iran met China ontstaan: de zijdedeweg. Het culturele belang daarvan was misschien nog groter dan het economische. Ook had de zeevaart op India vanuit de Perzische Golf en vanaf de tweede eeuw voor Christus ook vanuit de Rode Zee een grote vlucht genomen. Na de Romeinse verovering van Egypte nam die zeevaart op de hele Indische Oceaan belangrijk toe, wat zijn weerslag vond in een sterk vergroot geografisch wereldbeeld dat uiteindelijk tot Oost- en Zuidoost-Azië reikte. India bleef sinds Alexander altijd fascineren als het land van wijzen en filosofen, dat daardoor ook bezoe-

kers uit de mediterrane wereld aanlokte. Het Parthische Rijk vormde daarbij geen obstakel, zodat in de eerste twee eeuwen van onze jaartelling er sprake was van een belangrijke culturele uitwisseling in de regio Noord-India, Oost-Iran en Centraal-Azië. Het manicheïsme van de derde eeuw kan men zien als laatste uitloper van een cultureel continuüm dat van de Eufraat tot de Indus en Centraal-Azië liep, in laatste instantie een uiterste nawerking van Alexanders veroveringen en de opening van Azië die daar het gevolg van was.

Aan die periode komt een einde in de Late Oudheid, te beginnen in de derde eeuw. De nieuwe macht van de Sasaniden, de verminderde vaart op India, een zekere intellectuele blikvernaauwing en een terugkeer naar een primitiever wereldbeeld dragen daar allemaal toe bij. De Arabische veroveringen in de zevende eeuw bezegelen die ontwikkeling; Azië is voor Europa dan weer voor lange tijd ‘gesloten’.

Deze hele geschiedenis heb ik in grote lijnen behandeld. Allerlei op zichzelf belangrijke onderwerpen heb ik daarbij slechts kunnen aanstippen en andere helemaal onvermeld moeten laten. Dat is het onvermijdelijke gevolg van de keuze voor een wijd perspectief dat de gevolgen van Alexanders veroveringen in Azië tot in de tweede eeuw (de tijd van de Koeshanvorst Kaniška) laat doorlopen en pas in de derde eeuw het begin van een nieuwe politieke en culturele constellatie ziet. Onnodig te zeggen dat de selectie van behandelde onderwerpen geheel de mijne is. Dat levert vanzelfsprekend een persoonlijke kleuring van deze periode op. Niettemin heb ik steeds zo veel mogelijk willen steunen op wat enigszins als een consensus mag gelden onder de historici die zich met verschillende aspecten van deze lange periode hebben beziggehouden. In de bibliografie wordt naar een aantal van de belangrijkste publicaties verwezen.

Het grootste deel van dit boek bestrijkt een periode voor onze jaartelling. In deel I heb ik daarom meestal afgezien van de toevoeging ‘voor Christus’ bij de vermelde jaartallen. In deel II was dat minder

vanzelfsprekend en daar heb ik vaak, om misverstanden te voorkomen, voor- of na Christus aangegeven.

Ten slotte: de spelling van namen uit de Oudheid is een bijna onoplosbaar probleem, zeker waar het om namen uit verschillende, meestal dode talen gaat. Ik heb ervoor gekozen om Griekse namen letterlijk te transcriberen (dus: Dēmētrios en niet Demetrius), behalve waar de gelatiniseerde vorm zo ingeburgerd is, dat het pedant wordt om voor de Griekse vorm te kiezen (Homerus, Plato, Alexander de Grote – minder bekende naamgenoten noem ik Alexandros). De namen van de Perzische koningen heb ik op z'n Grieks weergegeven, omdat een transcriptie van de Perzische namen een al te vreemd woordbeeld op zou leveren voor de lezer aan wie die namen op zichzelf vaak wel enigszins bekend zijn (dus: Dareios, Xerxēs, enzovoort). In Indische namen heb ik gekozen voor sh en oe in plaats van ś- en u; Chinese namen heb ik volgens het gangbare Pinyin-systeem weergegeven.

Henk Singor

Amsterdam, augustus 2010

Deel I

ALEXANDER IN AZIË

De baardloze veroveraar

In het voorjaar van 334 voor Christus vernam het Perzische hof dat in het westen van het rijk een leger vanuit Macedonië was binnengevallen. Het bericht kwam niet als een verrassing. Dareios Kodomannos, Koning der Koningen, heerser van de Egeïsche Zee tot de Indus, had dit voorzien. Twee jaar eerder, in 336 was al een Macedonische voorhoede overgestoken, de openingszet van de Macedonische koning Filippus, al had die troepenmacht nog niet veel uitgericht. Nog eerder, in 338, had Filippus, nadat hij praktisch heel Griekenland had onderworpen, op een congres van Griekse staatjes in Korinthe al duidelijk zijn bedoeling uitgesproken om het Perzische Rijk aan te vallen. Filippus was in 336 in Macedonië vermoord, maar de voorhoede onder zijn generaal Parmeniön was in Klein-Azië (het huidige Turkije) gebleven. Alexander, zijn zoon en opvolger, had eerst met opstanden onder Balkanvolken en Griekse stadstaten te maken gehad, maar zijn snelle overwinningen hadden elk verzet tegen hem in Europa volledig onderdrukt. Het Perzische Rijk kon sindsdien de aanval verwachten. Dareios en zijn raadslieden besloten dat het beneden de waardigheid van de Grote Koning was om zich persoonlijk met het terugslaan daarvan in te laten. Daartoe waren naar hun oordeel de satrapen in Klein-Azië voldoende in staat. Wel had Dareios het aanwerven van duizenden Griekse huursoldaten bevolen. Tegelijk mobiliseerde hij zijn vloot, die vanuit de Fenicische kust naar de Griekse wateren koers moest zetten. De ervaren Memnön van Rhodos zou met zo'n 15.000 Griekse huurlingen de

troepen van de satrapen versterken. Men zag het in vertrouwen aan. Per slot van rekening was de agressor een jongen van eenentwintig jaar die niet eens een baard had.

HET PERZISCHE WERELDRIJK

Het Perzische Rijk was in 334 het eerste en enige wereldrijk in de geschiedenis. Het was in de zesde eeuw ontstaan door de veroveringen van Kyros (559-530), die vanuit het kernland van de Perzen in het huidige Fars in Zuidwest-Iran eerst het oude Elam met zijn hoofdstad Susa had onderworpen, vervolgens Medië in West-Iran, toen vrijwel heel Klein-Azië, daarna het Babylonische Rijk in Mesopotamië en Syrië en ten slotte de rest van Iran en het huidige Afghanistan en Oezbekistan. Zijn zoon Kambyses had hier Egypte aan toegevoegd. Daarmee omvatte dit rijk de landen met de oudste beschavingen ter wereld. Het inwonertal van vijftientig à dertig miljoen overtrof verre dat van Macedonië en de Griekse stadstaten tezamen. Zijn organisatie had het grotendeels te danken aan Darius I (521-486) die het in zo'n twintig grote provincies of satrapieën verdeelde, een systeem van geregelde belastingen en een muntstelsel invoerde en een netwerk van wegen en garnizoenen over het immense gebied uitspreidde. In essentie was het rijk sindsdien nauwelijks veranderd. Opstanden waren betrekkelijk zeldzaam en kortstondig geweest, behalve in Egypte dat zich in de vierde eeuw lange tijd had afgescheiden. Van nationaal verzet tegen vreemde overheersing was buiten Egypte vermoedelijk geen sprake en over het algemeen lijkt de Perzische heerschappij niet ondraaglijk geweest te zijn.

Voor de vele volken van zijn rijk was de Perzische koning in de plaats gekomen van hun eigen vorsten, al mocht hier en daar een kleine lokale machthebber zijn voorvaderlijke positie en titel behouden, zolang hij zich maar gehoorzaam betoonde. Satrapen en

lagere beambten zagen toe op de binnenlandse orde en vrede en op een geregelde inkomstenstroom naar de provinciehoofdsteden. Daar werden de belastingen in natura of in edel metaal deels opgeslagen en deels doorgeleid naar de grote koninklijke residenties in Perzië en Elam (Parsa, Susa), Medië (Ekbatana) en Babylon. In feite heersten de Iraniërs als een bevoorrechte bevolkingsgroep over de miljoenen onderdanen van de koning, terwijl onder hen de Perzen weer een elite vormden. Iraniërs en speciaal de Perzen leverden beambten en beroepssoldaten. Enkele tienduizenden, cavalerie zowel als infanterie, werden permanent onder de wapenen gehouden in de koninklijke centra en verspreid over de satrapieën. Minstens zoveel anderen hadden land van de koning ontvangen en waren op afroep mobiliseerbaar. Uit de arsenalen van de koning ontvingen zij dan hun wapens en kledij. Op kleinere schaal volgden de satrapen hun koningen hierin na door uit de bevolkingen van hun provincies eigen troepenafdelingen te lichten. De grote massa van de rijksbevolking bleef daarentegen ontwapend, zodat een relatief klein aantal manschappen het enorme rijk kon beheersen. Alleen enkele bergvolken aan de oostelijke rand van Mesopotamië en op enkele andere plaatsen hadden hun autonomie in zoverre bewaard dat ze nog gewapend konden optreden tegen burens en reizigers. De Perzische koningen lieten hen daarin begaan, mogelijk omdat zij in die wilde stammen goede soldaten zagen die op incidentele basis hun leger konden aanvullen. Voor het overige hadden de bewoners van de meeste provincies hun militaire tradities verloren en waren zij overgeleverd aan de troepen van de koning, die hen beschermden en zo nodig ook tot gehoorzaamheid dwongen.

Omdat er van oorlogen tussen de verschillende rijksdelen geen sprake kon zijn, beleefde het Nabije Oosten onder gezag van de Perzen een periode van interne vrede die het handelsverkeer en de welvaart van bepaalde stedelijke groepen onmiskenbaar bevorderde. Aramees, een West-Semitische taal en verwant aan het Hebreeuws, werd de gangbare taal voor de handel in het hele rijksgedebied en het

medium waarvan ook de Grote Koning zich meer en meer bediende wanneer hij met lokale functionarissen correspondeerde of zich in geschrifte tot zijn onderdanen richtte. De heerschappij van de Grote Koning belichaamde recht en orde in de wereld en garandeerde het welzijn van zijn onderdanen, zo luidde de officiële ideologie die door velen ongetwijfeld werd geaccepteerd.

Het was de hoogste god zelf, Ahoeramazda, Wijze Heer in de Hemel, die de koning zijn macht had verleend. De Perzische koning was niet goddelijk, zoals de Egyptische farao goddelijk was, maar wel de uitverkorene van de hoogste god en daarmee als het ware een middelaar tussen hem en de mensen. Ahoeramazda bewerkte de juiste orde in de wereld, dat wilde zeggen de heerschappij van de Grote Koning uit het huis der Achaimeniden en onder hem die van de Iraanse adel binnen het enorme rijk. De onderdanen hadden die orde en heerschappij voor hun bestwil te accepteren en voor het onderhoud ervan de vereiste goederen en diensten zonder morren te leveren. De economie van het Perzische Rijk was in de eerste plaats een koninklijke economie, waar de overschotten vanzelfsprekend in de koninklijke residenties terecht kwamen, daar werden uitgegeven aan hofhouding en soldaten, beampten en arbeiders in koninklijke dienst, en verder werden opgeslagen in de koninklijke schatkamers. Naar eigen inzicht of behoefte konden de koningen daarvan munten laten slaan in goud en zilver, bijvoorbeeld ter betaling van hun huursoldaten. Maar het grootste deel van het edel metaal bleef ongemunt in de schatkamers opgetast. Particuliere ondernemers konden binnen deze kaders profiteren als bemiddelaars en tussenhandelaren, bijvoorbeeld bij het doorverpachten van koninklijk land dat aan soldaten tegen de verplichting van militaire dienst verstrekt was, of bij de omzetting van opbrengsten in natura naar pacht in geld. In de provincies bouwden naar koninklijke voorbeeld de satrapen op kleinere schaal hun eigen economieën op. Handelaren buiten de bureaucratieën van koning en satrapen vond men vooral in de

marges van het rijk: in de Fenicische kuststeden en in Griekse steden in Klein-Azië.

De orde in de wereld naar de wil van Ahoeramazda stond gelijk aan de 'waarheid', vijanden en rebellen belichaamden de 'leugen'. Deze tegenstelling van goed en kwaad was typerend voor het Iraanse politieke en religieuze denken. In een leer die werd toegeschreven aan een zekere Zarathoestra was die tegenstelling aangescherpt en tot een morele strijd geworden waarin de mens partij moest kiezen om daarvoor na zijn dood te worden beloond of bestraft. Er kwam ook een daarmee verbonden kijk op de geschiedenis op waarin deze na enkele duizenden jaren zou eindigen in een geheel vernieuwde aarde, waarbij het mensdom voorgoed in zondaren en verlost en gespleten zou worden. Zarathoestra leefde misschien eens in het noordoosten in Baktrië (het huidige Afghanistan en Oezbekistan), mogelijk in de zesde eeuw of zelfs veel eerder, maar eigenlijk is niets van hem met zekerheid bekend. De leer dook in de zesde eeuw in elk geval in West-Iran en Mesopotamië op en vond ook weerklank aan het hof, maar volledig zoroastrisch (naar Zoroaster, de Griekse benaming voor de Iraanse profeet) werd dat laatste niet. Naast de god van licht en juiste orde, Ahoeramazda of Ormoezd, en die van duisternis en leugen, Ahriman, bleven ook andere en oudere godheden erkend of ontvingen in de vierde eeuw hernieuwde verering: zo de maagdelijke en krijgshaftige godin Anahita, of de god van trouw en waarheid, Mithra. Wel bleef Ahoeramazda, in koninklijke reliëfs misschien voorgesteld als een gebaarde en gekroonde koninklijke kop op een gevleugelde zonnescijf (misschien, want het is ook mogelijk dat die kop de regerende koning of zijn voorouder voorstelt), de uiteindelijke garant van 's konings heerschappij.

Ver van de overgrote meerderheid van zijn onderdanen zetelde de Perzische koning in een van zijn paleizen: in de zomermaanden in het hooggelegen Ekbatana (het tegenwoordige Hamadan), 's winters in Babylon, in het voorjaar in Susa. In het eigenlijke Perzië had Kyros een paleis gebouwd in Pasargadai en Dareios het grote

paleis van Parsa (Grieks: Persepolis). Maar die residenties werden eigenlijk alleen bij ceremoniële gelegenheden gebruikt, ook al omdat het landschap van Persis moeilijk toegankelijk was via bergpassen die door wilde stammen onveilig gemaakt werden, zodat zelfs de koning vrije doortocht tegen betaling placht te kopen. Zo trok de koninklijke karavaan gewoonlijk tussen de drie eerst genoemde steden, oude hoofdsteden van onderworpen volken, heen en weer. Binnen het paleis werd de koning aan de blikken van eenvoudige stervelingen grotendeels onttrokken door gordijnen en voorhangsels, bijvoorbeeld tijdens zijn maaltijd, en regelde een staf van hofdignitarissen het ceremonieel van audiënties en koninklijke verschijningen. Eunuchen speelden daarin, zoals vroeger aan de hoven van Assyrië en Babylon, een belangrijke rol. Sommigen onder hen konden juist door hun nabijheid tot de persoon van de koning en door het feit dat hun castratie hen in principe ongeschikt maakte om zelf de troon te bestijgen, grote macht, letterlijk en figuurlijk achter de schermen, verwerven.

Ahoeramazda mocht de Perzische koning het aureool van door de godheid aangestelde rechtvaardige heerser verlenen, in aardse termen was de troonsbestijging van een nieuwe koning dikwijls een onvoorspelbare en bloedige affaire. Hij moest behoren tot de grote familie van de Achaimeniden, waaruit Dareios I was voortgekomen. Door diens huwelijk met Atossa, de dochter van Kyros, was die familie met de vereerde stichter van het rijk verbonden, zodat Xerxēs, de zoon van Dareios en Atossa, en al zijn opvolgers Achaimeniden waren die hun stamboom óók op de grote Kyros terugvoerden. Door de verschillende koninklijke vrouwen en concubines die de Perzische koning erop nahield waren er in elke generatie altijd prinses en prins over die voor de opvolging in aanmerking kwamen. De regerende koning mocht onder hen naar eigen goeddunken zijn opvolger kiezen en dat was niet altijd vanzelfsprekend de oudste. Intriges en moorden begeleidden dan ook de meeste troonswisselingen. Zo werden in 465 Xerxēs en zijn aangewezen kroonprins vermoord, een

gebeurtenis waar de nieuwe koning Artaxerxēs I naar alle waarschijnlijkheid de hand in had. Bij diens dood in 424 volgde een zoon van een van de concubines als Dareios II op en werden andere prinses weer uit de weg geruimd. Diens zoon Artaxerxēs II (405-359) kreeg in 401 met een gevaarlijke rebellie van zijn broer Kyros te maken, die alleen goed voor hem afliep doordat de laatste in de slag bij Kounaxa in Mesopotamië sneuvelde. Kyros' Griekse huursoldaten, onder wie de Athener Xenofōn die er een verslag van schreef en een leidende rol speelde, keerden in een avontuurlijke tocht naar de Griekse wereld terug. In 359 besteed na weer een ronde van moorden en executies onder zijn broers en halfbroers Artaxerxēs III de troon van zijn vader. Hij bleek een krachtige en gevreesde heerser die opstanden in Klein-Azië en in het Fenicische Sidon neersloeg en na een onafhankelijkheid van bijna zestig jaar Egypte weer met geweld inlijfde. In 338 werd hij samen met al zijn zonen op één na door toedoen van de eunuch Bagōas vergiftigd. Die plaatste de enig overgebleven prins onder de naam Artaxerxēs IV op de troon om ook hem na twee jaar, in 336, uit de weg te ruimen. Uit de wijdvertakte familie der Achaimeniden haalde de eunuch een zekere Artāšatta Kodomannos naar voren, een man met een reputatie van moed en lichaamskracht, die als Dareios III op de troon plaats nam. Eenmaal zeker van zijn positie liet de nieuwe koning op zijn beurt de intrigant Bagōas zijn eigen vergif drinken.

Was eenmaal de opvolgingscrisis voorbij, dan heerste de Grote Koning even ongenaakbaar als zijn voorgangers over de massa van zijn onderdanen. Zij waren in feite allen zijn slaven. De wil van de koning was wet en zijn macht was absoluut, ook al hield hij zich in de praktijk van alledag wel aan de overgeleverde gebruiken van de Perzen en in zijn handelingen met andere onderdanen zo veel mogelijk aan de verschillende gewoonten van de volken van zijn rijk. Dareios I en zijn opvolgers lieten daartoe zelfs nationale wetten en gebruiken, tenminste in enkele gevallen, op schrift stellen als codificaties ten behoeve van het bestuur van de betreffende

volken. Dat gebeurde bijvoorbeeld in Egypte en de optekening van joodse wetten, leefregels en tempelvoorschriften in het midden van de vijfde eeuw, die aan een zekere Ezra werd toegeschreven, mag men ook in dat licht zien. Het was de tijd dat in Jeruzalem een nieuwe tempel voor Jahweh gebouwd werd, nadat kort na 600 de stad met haar toenmalige tempel door de Babyloniërs verwoest en de elite van de bevolking naar Babylon weggevoerd was. De Perzische veroveraar van Babylon, Kyros, had die ballingen verlof gegeven om terug te keren en een deel van hen had dat ook gedaan. In de vijfde eeuw vormde zich zo rond zijn tweede tempel en onder Perzische opperheerschappij een joods volk met eigen wetten en regels en een geheel eigen godsdienst waarin maar één god, Jahweh, vereerd mocht worden. Niet toevallig zijn hierin invloeden van Perzische (zoroastrische) voorstellingen te zien (het geloof in het laatste oordeel, in paradijs of hel als beloning of straf, in satan als de macht van het boze tegenover de ene en goede Jahweh). Dat de orde van Ahoeramazda op aarde voorzag in een lappendeken van uiteenlopende religies was een vanzelfsprekendheid die de Perzische koningen aanvaardden, zolang hun heerschappij er niet door in gevaar gebracht werd. Want uiteindelijk bleef ook hier de wil van de Grote Koning wet.

Onderdanen maakten voor de koning al naar gelang hun status een diepe of minder diepe buiging, of lagen plat op de grond als het om de nederigsten ging. Wie stond en alleen het bovenlijf neeg of zelfs met een hoofdbuiging mocht volstaan, wierp de koning een kushand toe. Alleen de hoogste edelen hadden het voorrecht hun vorst daadwerkelijk op de wang te kussen. Dat laatste was toch nog een teken van afstand, want volstrekt gelijken onder de Perzische notabelen kusten elkaar op de mond. Buigen, op de knieën vallen, zich voor iemand uitstrekken op de grond waren in het Nabije Oosten normale benaderingen van personen van hoge en nog hogere rang. Grieken hadden er grote moeite mee. In hun ogen waren die houdingen alleen gepast tegenover goden, en zelfs dan nog eigen-

lijk alleen in gevallen van uiterste nood of boetvaardigheid. Griekse gezanten aan het Perzische hof kwamen door hun weigering die handelingen te voltrekken soms in de problemen. Het hele ritueel verlaagde volgens hen de onderdanen van de Grote Koning tot slaven.

DE GRIEKSE WERELD EN MACEDONIË

De Griekse stadstaatjes kenden geen absoluut regerende koningen. Daar overheerste het idee dat alle burgers op de een of andere manier zeggenschap in het reilen en zeilen van hun gemeenschap of polis moesten hebben. Dat kon uiteenlopen van een oligarchie of aristocratie waarin maar een kleine groep de werkelijke macht in handen had en de rest van de burgers die elite moest volgen en uit haar midden de beambten mocht kiezen, tot een volledige democratie waarin alle burgers in principe gelijke rechten hadden en voor verschillende ambten zelfs werd geloot. In de vijfde eeuw was die democratie met als grote voorbeeld Athene de moderne staatsvorm in de Griekse wereld geworden. Nadat de Perzische aanval op Athene in 490 bij Marathon was afgeslagen en vooral nadat de invasie van Xerxēs, die in 480 tegen Griekenland opgetrokken was, door de Grieken, onder wie Atheners en Spartanen de hoofdrol speelden, opnieuw was teruggeslagen, begonnen vele Grieken de Perzen met andere ogen te bezien. De Griekse overwinningen schreven zij toe aan de kracht van ‘vrije’ polis-burgers en de Perzische nederlagen aan de onvrijheid waarin de onderdanen van de Grote Koning leefden. In hun kijk op de Perzen sloop dan ook een zekere minachting, al ontbrak het nooit helemaal aan bewondering en ontzag voor bijvoorbeeld de reusachtige rijkdommen van de koning. Maar weelde werd ook weer gezien als decadentie en de militaire kracht van het rijk werd steeds meer in twijfel getrokken. In de vierde eeuw was dat in de Griekse wereld de overheersende kijk op het rijk van de oosterburen geworden.

Die vierde eeuw zag onder de Griekse staatjes ook de opkomst, hier en daar, van militaire despoten. De ontwikkelingen in de oorlogvoering van die tijd – een toenemend gebruik van huursoldaten, een grotere rol voor de techniek en daarmee voor de militaire deskundigen, voor belegeringsmachinerieën, grotere oorlogsschepen, enzovoort – werkten dit in de hand. Democratische staatsvormen begonnen in oorlogstijd, en meestal was het oorlog, ouderwets te worden in vergelijking met efficiënte militaire autocratieën. De Griekse visie op het Perzische Rijk veranderde daardoor niet, eerder zag men het nog duidelijker als decadent, ook in militair opzicht. Expedities en avonturen van Griekse troepen in Klein-Azië en Egypte in de vierde eeuw leken dat beeld te bevestigen. Hier kan men een fundamenteel verschil zien tussen het Perzische Rijk en het Europa van die dagen. In het grotendeels gedemilitariseerde rijk van de Grote Koning was oorlogvoeren een specialisme geworden in handen van een kleine groep. In Griekenland, Italië en elders in Europa was het daarentegen nog altijd de norm dat een vrij man wapens bezat en dus in oorlogstijd meevocht. Naar verhouding was het potentieel aan soldaten hier dan ook groter dan in het Perzische Rijk, hoeveel meer inwoners dat laatste ook telde. Geen wonder dat zoveel Grieken als huurlingen in dienst van het Perzische Rijk traden, want oorlog voeren was voor hen een vertrouwd metier en veel andere economische mogelijkheden bood Griekenland niet. In de normen en waarden van de Griekse, Macedonische, Italische en andere Europese culturen speelden militaire deugden en idealen – eer, moed, roem op het slagveld, enzovoort – een centrale rol. Dat gold eveneens voor de Perzische en in het algemeen de Iraanse elite, maar de aan hen onderworpen volken hadden hun militaire ethos grotendeels verloren. In de Griekse wereld van de vierde eeuw gingen er nu stemmen op om aan de onderlinge oorlogen een einde te maken en de gezamenlijke energie op een verovering van Perzisch Klein-Azië te richten. De tijd was daar rijp voor, meende een man als de Atheense politieke redenaar Isokratēs. Uiteindelijk stelde hij zijn

hoop op de Macedonische koning Filippus om die verovering te realiseren.

De Perzische satrapen in Klein-Azië en ook de Grote Koning zelf moeten van die ideeën geweten hebben. Kennelijk werden zij er niet door verontrust en dat is ook begrijpelijk. Want het Perzische Rijk was zeker niet, zoals Griekse tijdgenoten en vele moderne historici gemeend hebben, een reus op lemen voeten die onder de eerste aanval zou bezwijken. Het was in 334 juist sterk; het had, als gezegd, opstanden neergeslagen en Egypte weer heroverd; het bezat de sterkste vloot in de Middellandse Zee; het steunde op een staand leger van Perzische beroepsinfanterie en cavalerie; het kon bovendien dienstplichtige troepen mobiliseren en extra ruitelij oproepen uit de elites van diverse volken, vooral in het oosten van het rijk; en het had duizenden professionele Griekse soldaten in dienst. Ten slotte bezat het bijna onuitputtelijke financiële middelen. De Griekse expeditielegers op zijn grondgebied hadden het geen blijvende schade toegebracht, zoals ook de Macedonische voorhoede sinds 336 weinig tot stand had kunnen brengen. Geen wonder dat de satrapen en hun koning de toekomst in 334 met vertrouwen tegemoet zagen.

Macedonië was lang een achtergebleven gebied aan de noordrand van de Griekse wereld. De inwoners spraken er een dialect dat de andere Grieken eigenlijk niet als hun taal erkenden. Alleen het koningshuis werd door hen als volwaardig Grieks gezien, maar dat heette dan ook afkomstig te zijn uit het Zuid-Griekse Argos. Dat Macedonië nog een koning kende was ook al een aanwijzing dat het bij de rest van het land, waar de polis de staatsvorm was geworden, achterop lag. Alleen in het merkwaardige Sparta waren er nog erfelijke koningen. De Macedonische koningen deden wel enigszins denken aan Agamemnōn, Achilleus, en al die andere koningen en helden uit het epos van Homerus. Hun macht steunde op een klasse van grote en middelgrote grondbezitters die in oorlogstijd te paard vochten en tegenover wie de koning zich voortdurend moest bewij-

zen door zelf minstens zo dapper te zijn. Het was een milieu van jagen, drinken en oorlog voeren en ook daarin leek het wel op dat van de Homerische helden. Eer en dus rivaliteit, vetes, wraak, speelden een overheersende rol en de koning was anders dan de Grote Koning in Perzië veeleer de eerste onder gelijken. De vrije boerenbevolking leverde in de vierde eeuw zwaar bewapende voetsoldaten. Samen met de ruiters vormden zij op bepaalde momenten een legervergadering die haar goed- of afkeuring mocht uitschreeuwen over voorstellen die een koning of een regent haar voorlegde. Ook dat leek in de vierde eeuw ‘Homerisch’ en dus ouderwets. Tegenover de Griekse stadstaten of tegenover naburige ‘barbaarse’ volken op de Balkan had Macedonië altijd in een kwetsbare positie verkeerd tot de tijd van Filippus (359–336). Alexanders vader veranderde alles radicaal.

Filippus wist professionalisering van de oorlogvoering te combineren met de instelling van een nationaal Macedonisch leger. Professionalisme, moderne techniek en de oude idealen van persoonlijk heldendom gingen samen in een nieuw staand leger onder leiding van de koning en zijn adellijke officieren. De financiën die daarvoor nodig waren betrok Filippus uit de goud- en zilvermijnen van Pangaiou, even ten oosten van Macedonië, die hij in het begin van zijn regering bemachtigde. Zo kon hij een militair apparaat opbouwen dat voor de Griekse stadstaten, die grotendeels op amateuristische burgermilities aangewezen en ook minder financieel draagkrachtig waren, onbereikbaar was. Het bestond uit de ruitery der *Hetairoi* of ‘Metgezellen’ van de koning, georganiseerd in verscheidene eskadrons van in totaal zo’n 3000 man, en uit de zware infanterie van de *Pezhetairoi* (‘Metgezellen-te-voet’). De laatsten werden in regimenten of falanxen van elk ruim 1500 man onderverdeeld en waren bewapend met lansen van ongeveer zes meter. De eerste vier gelederen staken die lansen naar voren, dus vier per man in het voorste gelid, om zo een haag van ijzeren punten te vormen waarvan de aanblik alleen al angstaanjagend geweest moet zijn. De volgende gelederen (vier of twaalf, want een falanx kon acht of zestien gelederen diep

zijn) hielden hun lansen omhoog, verhinderden de mannen vóór hen om zich terug te trekken maar duwden ze als het ware verder naar voren en vormden tegelijk een reserve. Hun intimiderende aanwezigheid moest iedere hoop om door zo'n formatie heen te kunnen breken wel in de kiem smoren. In feite was de Macedonische falanx in een gevecht van nabij onoverwinnelijk, zolang ze haar cohesie behield en in de flanken gedekt bleef. Dat was niet altijd vanzelfsprekend, en bijvoorbeeld ruw terrein kon de orde van de geleerden verstoren en de hele slagorde in gevaar brengen. Maar zolang de opstelling intact bleef was de Macedonische falanx onbreekbaar in de verdediging en onweerstaanbaar in de aanval. Een elitekorps van *Hypaspistai* ('Schildvoerders'), naar alle waarschijnlijkheid met kortere speren en grotere schilden bewapend, ongeveer zoals de bekende hoplieten van de Griekse stadstaten, diende als ondersteuning van de falanxen op het slagveld en als schakel tussen hen en de ruitery der *Hetairoi*. Hier werden dan nog lichtgewapenden – boogschutters, speerwerpers, slingeraars – aan toegevoegd, meest ontboden uit onderworpen Balkanstammen of als huurlingen van elders aangeworven. In essentie was dit ook het leger waarmee Alexander in 334 naar Azië overstak.

Tactisch had Filippus het een en ander geleerd van de Griekse stadstaten en daar nog eigen vernieuwingen aan toegevoegd, zoals: niet langer de hele zware infanterie op één lijn laten aanvallen, maar bijvoorbeeld een vleugel terughouden en de aanval op een bepaald punt concentreren; en de zware ruitery, uitgerust met stootlansen, ook gebruiken als aanvalswapen tegen vijandelijke infanterie, als het kon in haar flank, in plaats van de ruiters alleen voor schermutselingen in te zetten. Op deze manier behaalde Filippus in 338 zijn grootste overwinning op de verenigde legers van Thebe en Athene bij Chaironeia in Midden-Griekenland. Zijn zoon Alexander, toen achttien jaar oud, leidde de *Hetairoi* in de beslissende aanval op de Thebaanse elite-infanterie. Na de slag lag praktisch heel Griekenland aan de voeten van de Macedonische koning. Wel bleef er res-

sentiment tegen die nieuwe hegemonie bestaan, vooral bij stadstaten zoals Athene en Thebe die zelfeens machtscentra geweest waren.

Toen hij zijn plan bekend maakte om Perzië aan te vallen, regeerde Filippus over het grootste Griekse rijk dat ooit bestaan had. Onvermijdelijk begon het Macedonische koningschap onder hem te evolueren van het traditionele en ‘Homerische’ model naar een modernere, op militaire en financiële macht gestoelde monarchie met trekken die leken op de militaire despotieën in sommige Griekse staten of zelfs op de wereldmonarchie van het Perzische Rijk. Filippus liet als eerste Griek naast zilveren ook gouden munten slaan en plaatste zich daarmee al op één lijn met de Perzische koning. In de organisatie van zijn hof nam hij vermoedelijk ook Perzische elementen over, zoals de instelling van de Koninklijke Pages: jonge zonen van notabelen die aan het hof in militaire en andere kundigheden geschoold werden en tegelijk als gijzelaars voor de trouw en gehoorzaamheid van hun families dienden. Nieuw, en Grieks in plaats van Perzisch, was de neiging van Filippus om zichzelf als méér dan menselijk te presenteren en zijn persoon met de wereld van de goden te associëren. Dat grote helden en andere opvallende persoonlijkheden na hun dood als heroën (een soort van ‘halfgoden’) werden vereerd, was een oude Griekse gewoonte; dat iemand al bij zijn leven die eer te beurt viel, was iets dat in de vierde eeuw voorzichtig de kop begon op te steken en door Filippus, zoals later door Alexander, voor zijn persoon zou worden gepropageerd. Op het heilige terrein van Olympia bijvoorbeeld liet hij in een sacraal rond bouwwerk drie beelden van goud en ivoor – het materiaal van godenbeelden – plaatsen: van zichzelf, van Olympias, zijn eerste en voornaamste vrouw, en van Alexander hun zoon. Voor de buitenwereld was het duidelijk dat de Macedonische koning zich zo de allures van een god aanmat.

In 336, vlak voordat hij zijn voorhoede naar Klein-Azië zou volgen, werd Filippus vermoord. De dader had een persoonlijke grief gekoesterd, al acht jaar lang, en moet met hulp van anderen pas op

dat moment tot zijn daad zijn overgegaan, al blijft de precieze toedracht duister. Men heeft medeplichtigheid van Alexander en zijn moeder vermoed, maar die is volstrekt onbewezen. Eerder mag men denken aan de intriges van sommige Macedonische edelen, van de rancuneuze Atheense politicus Demosthenēs en van het Perzische hof, maar ook daarover bestaat geen zekerheid. Olympias, die eigenlijk allang met haar koninklijke echtgenoot gebroken had, en Alexander die eveneens op gespannen voet met zijn vader stond en nog maar net van een vrijwillige ballingschap was teruggekeerd, profiteerden wel onmiddellijk en als enigen van de moord. De dader en enkele persoonlijke vijanden van Alexander werden ogenblikkelijk uit de weg geruimd. Het was het jaar waarin in het Perzische Rijk Dareios III op de troon kwam. Ongetwijfeld werd hij door zijn satrapen en raadslieden over de gebeurtenissen in Klein-Azië en Macedonië ingelicht. Men wachtte af, terwijl Alexander nog twee jaar in Europa werd opgehouden.

Wraak: de Perzen straffen voor de verwoestingen die ze anderhalve eeuw eerder onder Xerxēs in Griekenland hadden aangericht, was de officiële leus waarmee Filippus de oorlog had willen beginnen en die door zijn zoon werd overgenomen. Alexander voegde er nog aan toe dat hij ook de schuldigen aan de moord op zijn vader wilde bestraffen, waarvoor hij naar het hof van de Grote Koning wees. Het motief van de wraak was politiek belangrijk, want het bond de Griekse stadstaten aan de Macedonische koning. Als hun officiële leider kon hij van al die staatjes contingenten ontbieden en aan zijn expeditieleger toevoegen. Daar dienden ze overigens minder als militaire versterking dan als politieke rugdekking, want die contingenten waren tegelijk gijzelaars voor het goede gedrag van hun vadersteden.

ISBN 978 90 263 2353 9

© 2010 Henk Singor

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie DEA/W. Buss/De Agostini Picture Library/Getty Images

Redactie en opmaak Textcase, Utrecht

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Antwerpen